

Litteratur

ANDERS AGELL, MARGARETA BRATTSTRÖM, Äktenskap Samboende Partnerskap, Iustus Förlag, 2011. 308 s.

Inledning

Uppsalaprofessorerna (framlidne) Anders Agell och Margareta Brattström är författare till *Äktenskap Samboende Partnerskap*. Den senaste och femte upplagan, som utkom i höstas, har Margareta Brattström ensam svarat för. Den är främst avsedd som en lärobok men har ett gediget innehåll till god nytta för de praktiskt verksamma jurister, som arbetar med familjerätt.

Boken ger en utmärkt framställning av det aktuella regelsystemet. Dess ändamål och tillgängliga utrymme motiverar många fördjupningar, som vittnar de om författarnas djupa kunskaper och intresse för sitt ämne. Utöver annat berikas läsaren av olika sociologiska utblickar och rättshistoriska översikter. Man får även ta del av rättspolitiska redovisningar och lärrika jämförelser med reglerna i andra länder.

Som framgår av dess titel spannar boken över de tre samlevnadsformerna äktenskap, samboende och partnerskap såväl vad avser ingående och upplösning därav som rörande den ekonomiska gemenskap, som är förenad med respektive samlevnadsform. I ett innehållsrikt avsnitt behandlas efterlevande makes rättsställning med en belysning av samspelet mellan äktenskapsrätten och arvsrätten. Även annan lagstiftning, som ligger nära familjerätten, kommenteras i viss utsträckning, såsom regler i namnlagen och socialtjänst-

lagen. Kapitlen har följande rubriker: Äktenskaps ingående, Äktenskapsskillnad, Allmänt om äktenskapets rättsverkningar i personliga och andra hänseenden, Underhållsskyldighet mellan makar under äktenskapet och efter äktenskapsskillnad, Makars äganderätt till egendom, Makars ansvar för skulder vid utmätning och konkurs, Gifträttssystemet. Olika typer av egendom, Inskränkningar i en makes förfoganderätt över sin egendom, särskilt bostad och bohag, Bodelning, Efterlevande makes rättsställning, Samboförhållanden och Rättsutvecklingen avseende samkönade par i svensk familjerätt.

Underhåll mellan makar

På flera ställen konstaterar författarna kollisionen mellan å ena sidan den allmänna regeln om avtalsfrihet och familjerättsliga principer å den andra. De sistnämnda antas ge vid handen, att avtal om underhållsbidrag för tiden efter en skilsmässa inte kan ingås förrän denna är nära förestående. Härvid kan jämförelse göras med 9 kap. 13 § ÄktB om föravtal om kommande bodelning, enligt vilken bestämmelse blott föravtal, som tillkommit inför en omedelbart förestående äktenskapsskillnad, är giltiga. NJA 1950 s. 513 avsåg ett avtal om *befrielse* från underhållsplikt vid eventuell framtida äktenskapsskillnad. HD ansåg avtalet vara ogiltigt. Avgörandet bygger på att reglerna om makars un-

derhållsskyldighet är tvingande. Agell & Brattström påpekar riktigt, att vi saknar avgörande med prejudikatvärde vad avser avtal med *åtagande* av ena maken att vid eventuell framtida skilsmässa erlägga visst underhåll till andre maken (s. 56). Mycket talar för att ett dylikt avtal bör bedömas på samma sätt som avtalet i 1950 års fall, åtminstone rörande den del som överstiger vad som kan fastställas när skilsmässan är aktuell även om möjlighet finns till jämkning vid oskälighet (6 kap. 11 § ÄktB; en jämkningsprövning utgår från ett giltigt avtal; se även Tottie & Teleman Äktenskapsbalken. En kommentar 2 u. 2010 s. 107). I sammanhanget hänvisar Agell & Brattström till 8 kap. 2 § ÄktB, enligt vilken bestämmelse utfästelse av ena maken att framdeles ge den andre en gåva är utan verkan. Dock tar denna regel sikte på gåva under äktenskapet.

Möjligheten att enligt svensk rätt få underhållsbidrag efter en skilsmässa för längre tid än en övergångsperiod om några få år (efter ett icke kortvarigt äktenskap) är internationellt sett mycket begränsad. Detta är konsekvent om man utgår från grundtanken att äktenskapsskillnaden klipper av de ekonomiska banden mellan makarna. HD har därtill slagit fast att för långvarigt underhåll efter en skilsmässa krävs ett orsakssamband mellan äktenskapet och underhållsbehovet (NJA 1998 s. 238, ref. i boken s. 62). Agell & Brattström framhåller det vanskliga i att bedöma ett sådant samband och gör det viktiga påpekandet, att man bör se makes hemarbete som en med andra faktorer — t.ex. sjukdom — konkurrerande skadeorsak.

Spörsmål angående makars inbördes underhållsskyldighet

efter äktenskapet upplösning är föga belysta i nyare litteraturen. Det hade därför varit av värde om författarna ägnat större utrymme åt att analysera problematiken vad avser beräkningen av storleken av ifrågakommande underhållsbidrag. Skälighetsnormen i 6 kap. 2 § första stycket ÄktB är vag i konturerna. Agell & Brattström har begränsat sig till att referera några av HD:s och hovrätternas avgöranden samt summera rättsläget så, att domstolarna slagit vakt om en makes ekonomiska bottenkydd efter ett långvarigt äktenskap, vilket knappast kommer mycket över existensminimum ens i de fall där den förpliktigade maken har "en god normalinkomst" (s. 68).

Samägenderätt

Såväl Agell som Brattström har i olika sammanhang skrivit om äganderätt för makar och sambor. Det förvånar därför inte att även den här aktuella skriften innehåller mycket givande avsnitt om makars och sambors äganderätt. Störst utrymme får frågor om dolt samägende. Författarna gör flera befogade påpekanden, såsom att egendomsförvärv — från andre maken eller från utomstående — principiellt ej kan göras genom hemarbete och att skillnaden mellan äganderätt och giftorätt visar sig t.ex. i makarnas förhållande till sina borgenärer.

Dolt samägende är en familjerättslig rättighet att bli insatt som öppen samägare. HD har framhållit, att den i praxis utvecklade principen om uppkomst av dolt samägende kan sägas vara en presumptionsregel, dvs. en regel om bevislättning (se NJA 2008 s. 826). Under vissa förutsättningar kan antas, att makarna vid den öppne ägarens förvärv

haft en gemensam avsikt att egendomen ifråga skulle ägas av dem tillsammans. En första förutsättning är att tillgången förvärvats för gemensamt bruk. Härtill gör författarna en intressant notering, enligt vilken det knappast krävs någon särskild bevisning härom för det fall saken gäller egendom, som makarna använt som sin gemensamma bostad (s. 77). Däremot ställs högre krav på bevisning om tvisten avser påstående om dolt samägande till annan tillgång, såsom en fritidsbåt (se NJA 1992 s. 163; jfr även NJA 2004 s. 397 rörande en fritidsfastighet).

Agell & Brattström berör också ett fall med öppet samägande, där ena parten hävdar bättre rätt till den andel som stod i den andre makens namn under återopande av att han ensam betalat hela köpeskillingen (NJA 2002 s. 3) samt ett annat fall där ena maken sålt (hela) sin fastighet till den andre och den förstnämndes borgenär sedan återopat dolt samäganderätt för överlåtaren (NJA 2004 s. 397). I båda fallen ansåg HD, att förvärvshandlingarna speglade ägandeförhållandena. Det avgörande var att det inte visats att makarna haft annan gemensam avsikt. Här för är, som Agell & Brattström poängterar, bevisbördan mycket tung. Utgången blev den motsatta i förhållande till HD-fallen i ett otryckt hovrättsavgörande (Hovrättens över Skåne och Blekinge dom 2010-12-22 i mål nr T 394-10), där en man skänkt sin öppet ägda hälft av makarnas gemensamma (permanent)bostad till sin sambo men sedan hävdar dolt samägande. Överlåtelsen skedde enligt mannen för att skydda egendomen från utmätning p.g.a. hans företags skatteskulder. Kvinnan fick lagfart på fas-

tigheten och stod ensam för in-tecknade lån och för försäkring. Dock fortsatte mannen att renovera fastigheten. Tre år senare försattes mannen i konkurs, varvid frågan om dolt samäganderätt aktualiserades. (Ifrågavarande tvisten rymmer också spörsmålet huruvida samägandeanspråk är preskriptibelt. I denna del har HD beviljat prövningstillstånd.)

Egendomsklassificering

I ett betydelsefullt avsnitt om avgränsning av enskild egendom anges, att äktenskapsförord inte kan användas för överföring av egendom från ena maken till den andre. Detta är korrekt i den meningen att överföringen strider mot det s.k. typtvång, som styr avtalsfrihetens begränsning rörande förord. Dock måste hållas i minnet makars generella möjlighet att ingå förmögenhetsrättsliga avtal med varandra. Om sålunda inte tolkningsproblemet ställer till det utan avsikten att överföra egendom är klarlagd, kan användningen av äktenskapsförord innebära ett formellt överskott men avtalet/förordet är giltigt jämnt de förmögenhetsrättsliga reglerna (jfr Teleman Äktenskapsförord 2 u. 2006 s. 47 med hänvisningar angående giltigheten av en lagvalsklausul, som jämte överenskommelse om egendomsordningen intagits i ett äktenskapsförord; se även NJA 1997 s. 227 rörande bodelningsavtal mellan sambor, vilket innehöll delning av icke samboegendom).

I en diskussion om sammanblandning av giftorättsgods och enskild egendom konstaterar författarna, att resultatet kan bli giftorättsgods, enskild egendom eller egendom av blandad karaktär. För det sista alternativet antar de, att insatserna av vardera

egendomsslaget måste vara ungefär lika stora vid anskaffandet av egendomen (och att en uppdelning på kvotdelar är möjlig; s. 102 f.). Jag har svårt att se något godtagbart skäl härför. Varför skulle ett tillskott av enskild egendom motsvarande en tredjedel av köpeskillingen vid köp av en dyr villafastighet inte kunna medföra att fastigheten till motsvarande andel vore enskild egendom och till två tredjedelar giftorättsgods? Författarna tillägger dock, att rättsläget inte är helt klart. Möjligen talar ett av dem refererat (s. 103) avgörande — NJA 1992 s. 773 — för motsatsen. Fallet gällde sammanblandning av medel på ett bankkonto, som båda makarna använde löpande för insättningar och uttag. HD:s slutsats blev att hela tillgodohavandet på kontot kommit att utgöra giftorättsgods. Det var utredningsproblem, som fick HD att stanna för denna mening. Själva insättningarna av enskilda medel medförde inte att dessa då förlorade sin karaktär. Relationen mellan respektive medelsslag tillmättes, såvitt jag förstår, inte någon betydelse i fallet. Dock torde man få anta, att ett alldeles ringa tillskott av ena egendomslaget inte påverkar det samlades karaktär. (Jag har gjort ytterligare några anmärkningar rörande ”sammanblandningsfrågan”, se Bodelning 5 u. 2011 s. 67 not 61.)

Margareta Brattströms doktorsavhandling (2004) behandlade makars pensionsrättigheter. Hennes goda kunskaper därom visar sig också här i fylliga avsnitt om det svenska pensionssystemets olika inslag. Hon behandlar allmänna pensioner, tjänstepensioner, pensionsförsäkringar och individuellt pensionssparande. Genomgången avslutas med re-

flexionen, att den totala regleringen av pensionsrättigheter vid bodelning ser ut som ett lapp-täcke! Redovisningen är tjänstfull. Dock hade jag gärna sett en kommentar till den eventuella betydelsen av vissa stadganden i den nya försäkringsavtalslagen (2005:104). Genom dessa — 1 kap. 5 §, 14 kap. 14 § och 20 kap. 2 § — synes den anställdes ställning ha förstärkts i förhållande till försäkringsbolag och arbetsgivare (som tecknat ifrågakommande försäkring). Bestämmelsen i 1 kap. 5 § om individuella livförsäkringar är dispositiv med vissa undantag, varför villkoren för en aktuell försäkring måste granskas närmare när en arbetstagande makes pensionsrätt ska klassificeras. (Hithörande spörsmål har berörts av Bengtsson i Försäkringsavtalsrätt 2 u. 2010 s. 195 f. och något av Tottie & Teleman a. a. s. 293 f.)

Ett avsnitt behandlar jämkning — dvs. helt eller delvis undantagande från bodelning — av privat pensionssparande enligt 10 kap. 3 § tredje stycket och 12 kap. 1 § ÄktB. Den förstnämnda regeln tar sikte på såväl privata pensionsförsäkringar som på individuellt pensionssparande. Detta bidrag till de begränsade rättskällorna mottas tacksamt (s. 199 ff.).

Jag är oense med Agell & Brattström rörande viss tillämpning av 10 kap. 4 § ÄktB. Enligt detta lagrum kan makar enas om att dra in enskild egendom i sin bodelning — t.ex. under bestående äktenskap — om egendomen fått sin karaktär genom äktenskapsförord. För det fall den aktuella tillgången överförs från ägande maken till den andra, är jag ense med författarna om att den blir giftorättsgods såvida inte äktenskapsförordet säger annat.

Oenigheten gäller fallet att tillgången tilldelas ägande maken. Enligt Agell & Brattström bör nog en tolkning av bodelningsavtalet vara avgörande (s. 172 f.). En tolkning i ett enskilt fall skulle således kunna upphäva förordet och tillgången ifråga bli giftorättsgods. Häremot talar olika förhållanden. Först tar lagtexten direkt sikte på bodelningen. Egendomen ska vid denna anses utgöra giftorättsgods. För det andra innebär formkraven i balken, att förord blott kan hävas genom nytt förord (7 kap. 2 § första stycket andra meningen ÄktB). Vidare kan nämnas, att make vid gåva till andre maken inte kan föreskriva att gåvoegendomen ska tillkomma mottagaren enskilt. (Detta framgår motsatsvis av 7 kap. 2 § första stycket andra meningen ÄktB.) Härför krävs istället, att makarna enas genom äktenskapsförord (Agell & Brattström s. 98 och Tottie & Teleman a. a. s. 150). Det bör också erinras om att en bodelning under bestående äktenskap numera inte av lagstiftaren är avsedd att ändra ifrågavarande makarnas egendomsordning till skillnad från bodelning i anledning av boskillnad enligt giftermålsbalkens regelsystem (prop. 1986/87:1 Äktenskapsbalk m.m. s. 147).

Registrering

Boken nådde läsarna efter senaste sommaren men före regeländringarna i äktenskapsbalken vad avser registrering av olika handlingar, såsom gåvor, äktenskapsförord, anmälan om bodelning under bestående äktenskap och bodelningsavtal. Fr.o.m. den 1 oktober 2011 gäller att sådana handlingar ej längre ska inges till tingsrätt för registrering utan till Skatteverket. Jag utgår från att det är möjligt att vända sig till

vilket skattekontor som helst i landet. Det ska inte längre göras någon kungörelse i ortstidning utan blott i Post- och Inrikes tidningar. Själva registreringen ombesörjs av Skatteverket, som övertagit ansvaret för äktenskapsregistret från statistiska centralbyrån.

Bodelning under bestående äktenskap

Några mycket pedagogiskt upplagda avsnitt behandlar bodelning, såväl under bestående äktenskap som vid äktenskapsskillnad. Reglernas systematik klargörs vad avser de två huvudmomenten andelsberäkning och lottläggning. På något ställe berörs bodelning under äktenskap i förhållande till gåva, varvid framhålls att inte någon av dessa former för överföring av egendom medför beskattning sedan AGL upphävdes år 2005. Inte ens stämpelskatt — enligt stämpelskattelagen 1984:404 — följer med bodelning men kan, som bekant, aktualiseras vid gåva om ett vederlag härför ej understiger 85 procent av gåvans relevanta värde. Härtill bör emellertid erinras om att ett gammalt uppskottsbelopp skall tas upp till beskattning vid såväl gåva som bodelning under bestående äktenskap vad avser bostad (47 kap. 11 § tredje stycket IL). Det bör tilläggas, att sådan bodelning kan användas för att förbättra makarnas skattesituation (se rörande vissa skattefrågor i sammanhanget Teleman Bodelning 5 u. 2011 s. 315 f.).

Make avlider under mål om äktenskapsskillnad

Författarna poängterar att om äktenskapet upphör i anledning av att ena maken dör under pågående skilsmässomål ska enligt 9 kap. 11 § ÄktB de regler till-

lämpas som gäller för bodelning p.g.a. äktenskapsskillnad. Ett undantag härifrån avser privat pensionssparande (10 kap. 3 § andra stycket ÄktB). Till det sagda bör noteras en lottläggningsregel som ska tillämpas oavsett om make avlider under skilsmässomålet eller sedan dom på äktenskapsskillnad vunnit laga kraft men före bodelningen. Sålunda kan — av lätt förståeliga skäl — endast den efterlevande maken åberopa behovs- och skälighetsregeln i 11 kap. 8 § ÄktB rörande gemensamma bostaden och bohaget. Rätten att från bodelning undanta personliga ersättningar, som avses i 10 kap. 2a § ÄktB, gäller också endast till förmån för den make, som efterlever den andre oavsett om mål pågår om äktenskapsskillnad.

Värdering för bodelning

Agell & Brattström konstaterar att vi saknar lagregler om värdering av egendom för bodelning men att vissa principer har utvecklats i praxis, litteratur och genom sedvana i bodelningar av bodelningsförrättare. Härtill anknyter den omdiskuterade frågan om till vilket värde bohag ska beaktas, saluvärdet eller bruksvärdet. Sistnämnda värdet brukar definieras som det värde egendomen ifråga kan anses ha för båda parterna i deras dagliga gärning. Bruksvärdet, som i och för sig torde vara svårt att närmare fastställa, antas normalt vara högre än saluvärdet av begagnade bohagsföremål. Det skulle då strida mot likadelningsprincipen att istället tillämpa saluvärdering. Enligt författarna undviks detta genom att bohag, som båda makarna behöver, beaktas till ett värde, som bestäms genom en skälighetsbedömning varmed väl avses bruksvärdering (s. 175). Detta låter

bestickande. Emot det talar dock att vi har en växande andrahandsmarknad i landet för begagnade lösören. Under alla omständigheter är det min erfarenhet, att bodelningsförrättarna håller sig till huvudregeln, som tar sikte på saluvärden (Teleman a. a. s. 117 f.).

Ersättning för nyttjande

Ett annat besvärligt spørsmål avser makes skyldighet att utge ersättning för nyttjande av en andre maken tillhörig bostad under tiden mellan separationen och bodelningen. Från giftermålsbalkens och hemskillnadsreglernas tid har vi avgörandet NJA 1968 s. 197, vars betydelse numera torde inskränka sig till vägledning av bestämningen ersättningens storlek. När det gäller att fastställa den tidpunkt från vilken ersättningen ska utgå, har vi sedermera fått NJA 2006 s. 206 att hålla oss till. Här anger HD i ett obiter dictum, att

”skäl kan anföras för att den betalningsfria tiden bör begränsas till ett par månader eller att principen rentav bör vara att den som bor kvar i den andre partens bostad skall ersätta denne för nyttjandet redan från *separationen* (min kurs.)”.

Enligt Agell & Brattström ”kan det i vissa fall” finnas skäl att använda olika tidpunkter från vilka betalningsskyldigheten ska gälla för makar respektive sambor med hänsyn till att makar till skillnad från sambor är underhållsskyldiga mot varandra, vilket normalt gäller till dess domen på äktenskapsskillnad vinner laga kraft (s. 183). Detta är ett intressant antagande, som dock synes strida mot HD:s i målet gjorda påpekande, att samma princip bör gälla för makar som för sambor (se även prop. 1986/87:1 s. 41 och 102). Sannolikt tjänar

därtill rättssystematiken på att ej koppla den aktuella ersättningsfrågan till underhållsreglerna utan istället till den redovisningsproblematik, som regleras i 9 kap. 3 § ÄktB, eller rentav till förmögenhetsrätten (se Teleman a. a. s. 201). I så fall bör inte frågan om nyttjanderättens omfattning i tiden bero på om ena maken är underhållsskyldig gentemot den andre.

Det finns enligt min mening goda skäl för att ibland medge någon betalningsfri tid. Omständigheterna i det enskilda fallet måste bli avgörande. Vi kan tänka oss ett äktenskap, där mannen äger makarnas gemensamma bostad, som består av en tolvrumsvilla. Mannen överger plötsligt sin deltidsarbetande hustru och de två gemensamma barnen. I ett sådant fall synes det inte rimligt att ålägga den kvarboende hustrun betalningsskyldighet redan från separationen. Även om boendet sker utan stöd av ett kvarsittningsbeslut av domstol, kan det knappast sägas vara obehörigt (jfr NJA 1993 s. 13 och NJA 2007 s. 519). Sakens betydelse reduceras dock i anledning av att nyttjande-ersättningen torde utgöra sådan avkastning som omfattas av bodelning enligt redovisningsregeln (såvida bostaden är giftorättsgods; prop. 1986/87:1 s. 158).

Äktenskapsförord

Äktenskapsförord kan aktualisera en rad avtalsrättsliga spörsmål, såväl vad avser form som innehåll. Agell & Brattström konstaterar att formfel medför ogiltighet av hela förordet. Om ett förord innehåller ett villkor, som överskrider gränsen för det s. k. typtvånget, är *utgångspunkten* (min kurs.) att ogiltighet bara drabbar det otillåtna villkoret (s. 153). Jag uppfattar detta på-

pekande så, att författarna alls inte utesluter att flera delar av förordet kan vara ogiltiga, kanske rentav hela förordet, nämligen om det kritiska villkoret har ett avgörande samband med de övriga.

I det följande analyseras ingående den besvärliga problematiken avseende jämkning av ett oskäligt äktenskapsförord (12 kap. 3 § första stycket ÄktB). Författarna ger mig här anledning att kort gå i eget svaromål! För det första anges, att jag genom uttalanden i min skrift Äktenskapsförord (2 u. 2006 s. 96 f.) betvivlar nyttan av att för skälighetsbedömningen söka ledning av parternas syfte med sitt äktenskapsförord i förhållande till den efterkommande utvecklingen av deras ekonomiska omständigheter (s. 206 f.). Jag har dock blott invänt, att det ibland kan vara svårt att i en tvist i efterhand klara ut vilka syften respektive part hade vid upprättandet av förordet. Därmed har jag inte menat att syftena i princip saknar intresse. Kan de klarläggas, är detta gott för möjligheten att bedöma huruvida grund finns för jämkning. Jag är således ense med Agell & Brattström i den aktuella frågan!

Vidare lyfter författarna fram sin käpphäst vad avser jämkning vid oskälighet, nämligen ifrågasättandet av den

”logiskt diskutabla rekommendation att en undantagsregel tolkas restriktivt” (s. 203).

Denna framförs i förarbetena till 12 kap. 3 § ÄktB (prop. 1986/87:1 s. 193 f. och LU 1986/87:18 s. 20) samt må kunna sägas komma igen i vårt enda HD-avgörande rörande jämkning av äktenskapsförord, nämligen NJA 1993 s. 583. Jag

har anslutit mig till lagstiftarens mening (a. a. s. 86 och 98) och därvid poängterat, att utgångspunkten måste vara att ett förord är ett uttryck för makarnas gemensamma vilja — välgrundad eller inte — och därmed är bindande för dem. Agell & Brattström hävdar, att detta är självklart och därmed inte tillför något när lagstiftaren väl öppnat dörren för jämkning av oskäligen avtal. Detsamma gäller enligt dem för påpekandet att jämningsmöjligheten ska tillämpas restriktivt. En sådan anvisning bör ej ges utan den erforderliga bedömningen ska göras förutsättningslöst (s. 206). Dock me-

nar jag, att man måste beakta, att omfattningen av förords oskälighet kan variera mycket. Jag tolkar uttalandena i förarbetena så, att tröskeln för jämkning ska sättas högt.

Jag vill avslutningsvis betona, att mina erinringar mot författarnas behandling av några här uppmärksammade spörsmål inom den ekonomiska familjerätten inte alls reducerar min inledningsvis angivna stora uppskattning av Agell & Brattströms gedigna verk, som bör finnas i varje välsorterad bokhylla!

Örjan Teleman

CHRISTINA RAMBERG: Aktieägaravtal i praktiken, Norstedts Juridik, Stockholm 2011. 201 s.

Äntligen, får man utbrista, har ett för näringslivet centralt avtalsområde fått en professionell behandling. Professor Christina Rambergs framställning vänder sig till en mycket bred läsarkrets av praktiker, jurister och fåmansföretagare. Den är avsedd att vara en praktiskt användbar handbok, men innehåller också ett betydande mått av teori och referenser till rättskällor för den som vill föra analysen vidare. I den juridiska litteraturen har en sådan framställning saknats länge, alltsedan den kortfattade handboken om aktieägaravtal av Kansmark och Roos gavs ut för sista (eller möjligen senaste) gången år 1994. Denna handbok har emellertid sina klara svagheter: Den är föråldrad, den är otydlig på många punkter och lämnar många läsare i tvivelsmål om vad som gäller för aktieägaravtal. Niklas Arvidssons doktorsavhandling, Aktieägaravtal — särskilt om beslut och överlåtel-

sebindningar (Stockholm 2010) är av hög kvalitet, men av utpräglad rättsteoretisk karaktär och har naturligen en begränsad läsarkrets (se justitierådet Stefan Lindskogs recension i SvJT 2011 s. 265).

Dispositionen i Aktieägaravtal i praktiken är logisk och till synes heltäckande (det är en disposition som jag förmodligen själv skulle ha valt: Jag hade planer på att skriva en handbok om aktieägaravtal, men planerna avskrevs när jag fick höra att Christina Ramberg var på väg att fullborda sitt arbete). Arbetet består totalt av 18 kapitel. Efter tre inledande kapitel om bl.a. aktieägaravtalet som avtalstyp och rättskällorna, följer ett par centrala kapitel om begränsningar i avtalsfriheten och partsställningen i aktieägaravtalet. Dessa kapitel kan sägas behandla aktieägaravtalets gränser i olika avseenden. Möjligen kan rubriken på kapitel 5, "Partsställningar", förefalla mindre

adekvat i förhållande till underavsnittet 5.1, som bl.a. behandlar separationsprincipen och således aktieägaravtalets förhållande till aktiebolagsrätten. Jag återkommer till denna fråga nedan. Det följande kapitlet 6 berör förhållanden vid avtalets ingående (*Letters of Intent* och *Culpa in Contrahendo*), och kapitel 7 och 8 om ingående, ändring och ogiltighet av aktieägaravtal. I kapitel 9 ges en kortfattad och samtidigt försiktig beskrivning av den kontraktuella lojalitetsplikten (för en utförligare analys se Munukka, Kontraktuell lojalitetsplikt, Stockholm 2007), vilken i många sammanhang är av närmast illusorisk karaktär. Därefter följer de för aktieägaravtalet centrala beståndsdelarna i form av typklausuler avseende t.ex. röstning, överlåtelse eller övergång av aktier, vinstdelning, kapitaltillskott, konkurrens, s.k. *Change of Control*, inlösen, påföljder vid avtalsbrott, pantsättning och deposition, avtalstid etc. i kapitel 10–14. Arbetet avslutas med en framställning om rättsläget vid ändrade förhållanden, häribland omförhandlings- och klausuler vid *hardship*, samt tolkning av aktieägaravtal och klausuler för tvistlösning och lagval. Arbetet ger på så sätt en uttömmande behandling av aktieägaravtalets alla aspekter.

Nu närmare om *innehållet*. Mycket av det som Christina Ramberg för fram är tankeväckande och intressant. I kapitel 2 ställer författaren frågan, om aktieägaravtalet är ett enkelt bolag. Så har slentrianmässigt och i det närmaste unisont hävdats från al-lehanda håll inom juristkretsar, måhända utan att någon mer än undantagsvis närmare funderat över sanningshalten i påståendet. Beklagligtvis fungerar juri-diken (liksom världen i övrigt)

ofta på det sättet att om blott till-räckligt många framför ett påstå-ende, ges påståendet sannings-status (jfr t.ex. med ett annat ofta förekommande påstående, att ansvarsförskrivningar i avtal icke kan med framgång avse an-svar vid förekomsten av grov oaktsamhet). Författaren gör en analys av begreppet ”enkelt bo-lag” och når vid en jämförelse med aktieägaravtalet slutsatsen, att aktieägaravtalet i vart fall normalt sett (”vanligtvis”) inte kan klassificeras som ett enkelt bolag. Aktieägaravtalet är en egen avtalstyp (jfr diskussionen i Norge och Danmark, där aktieä-garavtalet ses som ett avtal *sui ge-neris*). Författarens analys är till stora delar övertygande och må-hända är det dags att omvärdera mantrat om aktieägaravtal som ett enkelt bolag.

I kapitel 4 uppmärksammar författaren den ofta i samman-hanget förbisedda omständig-heten, att villkor i ett aktieägar-avtal kan undantagsvis bli ogil-tiga eller bli föremål för jämk-ning enligt avtalslagen 36 § på grund av att villkoret står i strid med lag, börsregler, etc. Inom aktiebolagsrätten har det tradi-tionellt gjorts skillnad mellan dispositiva och tvingande regler. Detta begreppspar har föres-lagits bli ersatt av tre kategorier, nämligen fakultativa, obligato-riska och absolut obligatoriska regler (se Nerep & Samuelsson, Aktiebolagslagen — En lag-kommentar, Del 1, avsnitt 1.3). De fakultativa bestämmelserna i aktiebolagslagen kan ersättas av andra bestämmelser i bolags-ordningen. Från de obligatoriska bestämmelserna i aktiebolagsla-gen kan avvikelse icke ske i bo-lagsordningen, men däremot i det enskilda fallet, förutsatt att samtliga aktieägare är överens härom. Från de absolut obligato-

riska bestämmelserna i aktiebolagslagen kan avvikelser över huvud taget inte ske. Det kan således diskuteras om en klausul i ett aktieägaravtal som strider mot i vart fall de absolut obligatoriska bestämmelserna i aktiebolagslagen skulle kunna betecknas som avtalsrättsligt ogiltig (se närmare härom Arvidsson, Särskilt om besluts- och överlåtelsebindningar, Stockholm 2010, s. 228 ff.). Det är inte uteslutet att detsamma kan sägas om vissa obligatoriska bestämmelser i aktiebolagslagen, när aktieägaravtalet inte har biträtts av samtliga aktieägare, och till och med vissa bestämmelser i bolagsordningen.

I kapitel 5 återfinns inledningsvis ett längre avsnitt om aktieägaravtalets s.k. aktiebolagsrättsliga verkan och separationsprincipen. Jag ställer mig en smula frågande till att detta i och för sig fullständigt relevanta avsnitt ingår som ett underavsnitt till huvudrubriken "Partsställningar". Visserligen finns bland de frågor som här berörs bl.a. frågan om målbolaget som part till aktieägaravtalet. Det centrala i underavsnittet om separationsprincipen är emellertid aktieägaravtalets bindande effekt på olika bolagsorgan (vilka givetvis inte kan ha någon partsställning) och avtalets aktiebolagsrättsliga verkan över huvud. Själv skulle jag nog ha valt att behandla dessa frågor i ett särskilt kapitel. Däremot är innehållet i avsnittet av största intresse och dessutom alldeles nödvändigt för varje läsare att känna till (som en jämförelse kan nämnas att Kansmarks och Roos framställning knappt berör problemområdet, och när det ändå sker, blir resultatet tvetydigt eller rentav felaktigt). Trots allt blev det ett svårt uppvaknande för Norge och många andra berörda när

det stod klart att villkoren i det aktieägaravtal som tecknades mellan Sverige och Norge i det svenska aktiebolag som skulle äga (och blev ägare till) Telia AB och Telenor A/S i samband med den s.k. företagssammanslagningen, inte kunde anses ha någon aktiebolagsrättslig effekt och inte hade någon bindande verkan för styrelsen i bolaget. Övriga delar av kapitel 5 ger på ett förtjänstfullt sätt en god insyn i de svårigheter (och lösningar här till) som sammanhänger med partssammansättningen i aktieägaravtalet, in- och utträde, vad som gäller beträffande sådana aktieägare som förvärvat aktier i enlighet med eller i strid med aktieägaravtalet, eller erhållit aktierna genom arv, testamente, bodelning, etc. I dessa hänseenden menar jag att författaren ger en tydlig vägledning om vad som skall och bör gälla i varje enskilt fall.

I arbetets centrala delar i kapitlen 10–14 ger författaren både bredd och djup ifråga om aktieägaravtalets centrala villkor. Här återfinns både de traditionella villkoren om röstbegränsning och överlåtelsebegränsning, men också de på senare tid framträdande drag-alongs och tag-alongs, exitklausuler, villkor om utköp- och friköp, m.m. Med hänsyn till att avtalsrättens ofta mest användbara sanktion i form av rätten till skadestånd inte sällan är oanvändbar och således ineffektiv vid brott mot aktieägaravtalets olika villkor om röstning, överlåtelse, drag-alongs, exits, etc., i beaktande särskilt av svårigheterna att påvisa skadan vid sådan överträdelse, framhålls ofta inlösenrätten och avtalsvitet som påtagligt effektivare sanktioner. I kapitel 11 i arbetet ger författaren läsaren en genomgång av olika varianter av inlö-

senklausuler, villkor för värdering av aktier, utseende av värderingspersoner, m.m. Som bekant tillhör arbetet med värderingen av aktier i fåmansbolag de mera komplicerade frågorna och utrymmet för värderingsfel torde vara omfattande. För det fall värdering övervägs inför inlösen av aktier, bör också de alternativ som författaren ger i kapitel 11 beaktas. Som ett sådant alternativ kan också avtalsvitet betecknas, varvid läsaren har all anledning att ta del av vad författaren har att säga om avtalsvitet i avsnittet 12.6. För ett effektivt aktieägaravtal i den meningen att överträdelser i möjligaste mån förhindras eller i vart fall beivras finns dessutom skäl att ta i anspråk de fördelar som pantsättning och deposition av aktier kan ge, framför allt för att möjliggöra inlösen och för att förhindra handlande i strid med överlåtelsebegränsningar, m.m.

Av största intresse och vikt för aktieägaravtalet är också det som författaren framför i kapitel 14 om avtalstidens längd, tillsvidareavtal, samt i kapitel 15–18 om ändrade förhållanden, tolkning av aktieägaravtal, tvistelösning och lagval.

Jag vill varmt rekommendera Christina Rambergs framställning om aktieägaravtalet till alla inom det s.k. praktiska rättslivet som sysslar med aktiebolag och måhända särskilt fåmansbolag. Genom sin bakgrund som såväl teoretiker som praktiker har Christina Ramberg på ett i högsta grad tillgängligt sätt behandlat komplexa rättsfrågor. Språkbehandlingen är genomgående god och därtill modern. I framställningen finns också åtskilliga illustrationer och exempel som underlättar förståelsen. Jag hyser inget tvivel om att Christina Ramberg genom sitt arbete om aktieägaravtalet har åstadkommit något som kommer att bli ett standardverk inom området.

Erik Nerep